

Вдовіченко О.В.

Поведінкові прояви особистості ризику у кризі на різних етапах онтогенезу

Вдовіченко Оксана Володимирівна

*кандидат психологічних наук, доцент кафедри теорії та методики практичної психології
Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського, м. Одеса, Україна*

Анотація. У дослідженні розкрито поняття особистості ризику, яка характеризується через інтегровану здатність до діяльності у ситуаціях невизначеності та небезпеки, яка функціонує у континумі «готовність до ризику – схильність до ризику», «імпульсивність – раціональність», «прагнення до ризику – ризик як копінг та захист». У статті представлено відмінності у самооцінці стратегій імпульсивної поведінки у конфліктних ситуаціях, а також моделей поведінки у стресових ситуаціях особистості на кризових етапах онтогенезу – під час підліткової кризи, кризи 30 років та кризи середнього віку.

Ключові слова: особистість ризику, ризик, самооцінка стратегій імпульсивної поведінки у конфліктних ситуаціях, моделі поведінки у стресових ситуаціях, криза

Вступ. Вимоги сучасного суспільства вимагають від особистості розвитку якостей, які дозволяють бути ефективним у ситуаціях ризику, що розглядаються індивідом як суб'єктивно небезпечні або наділені якостями невизначеності, вірогідності. Проблема психологічних особливостей особистості, пов'язаних із діяльністю в ситуаціях ризику, є мало розробленою.

Схильність та готовність до ризику, основні цінності, мотиви, які лежать в основі прийняття ризикових рішень та реалізації ризикової поведінки особистості утворюють певну «ризикову сферу особистості», тому для концептуалізації такої особистісної сфери, пов'язаною з ризиком, та визначенні її змістової наповненості та структури ми пропонуємо поняття «особистість ризику».

Короткий огляд публікацій за темою. У психологічній науці ризик розглядається як можлива небезпека несприятливого завершення ситуації (О.М. Яницький, Н.О. Альшина), як активність людини у ситуації невизначеності (В.Ф. Капустін, К.К. Платонов, О. Ренн), як прогностична оцінна категорія у ситуації невизначеності (Т.В. Корнілова, Г.М. Солнцева, А. Тверські), як вибір з багатьох альтернатив (В.С. Ібрагімова, В.А. Ойгензіхт), як дії навмання (Є.П. Ільїн).

Мета статті – визначити відмінності поведінкових проявів особистості ризику у кризі на різних етапах онтогенезу.

Матеріали та методи. Методичний комплекс дослідження склали наступні методики:

1. Методика діагностики стратегій імпульсивної поведінки у конфліктних ситуаціях, яка діагностує схиль-

ність до адаптивних та паліативних поведінкових стратегій [2].

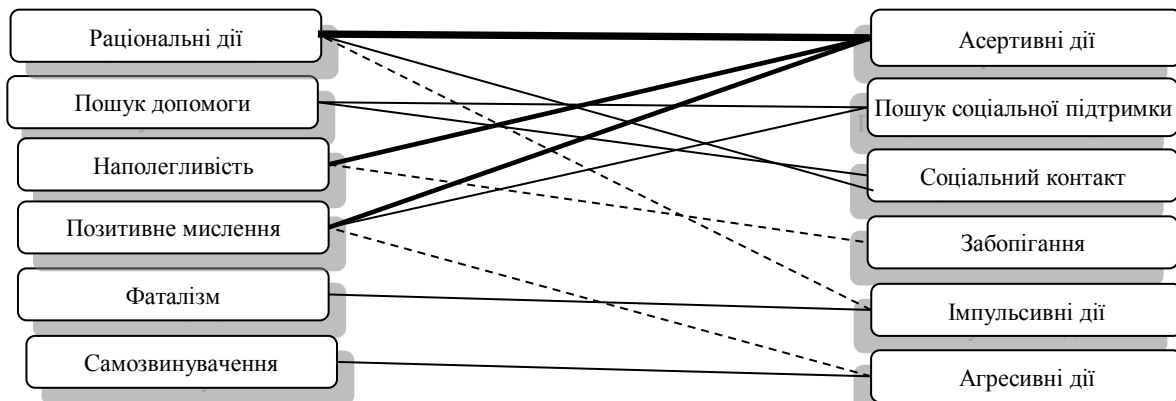
В інтерпретації результатів ми виходили з положення про існування двох основних типів вирішення внутрішнього конфлікту – адаптивного та паліативного, перший з яких спрямований на активну зміну конфліктних стосунків, реальне усунення конфліктної ситуації (стратегії пошуку інформації, поетапного вирішення, переосмислення, звернення за допомогою), а другий – паліативний – означає внутрішнє психологічне пристосування до конфлікту з метою обмеження його нервових, емоційних та інших витрат за допомогою таких поведінкових форм, як пряме вираження почуттів, розрядка, що заміщає діяльність (сублімація), фантазія, гумор, стримування, відсторонення.

2. Методика «Моделі поведінки у стресових ситуаціях – шкала SACS» С. Хобфолла, створений на основі багатовимірної моделі поведінки, модифікований Н.Є. Водоп'яною [1].

У дослідженні взяли участь 345 підлітків у віці 14-15 років, 119 осіб віком 28-35 років та 134 особи у віці 45-50 років.

Результати та їх обговорення. Розглянемо результати дослідження зв'язку між показниками самооцінки стратегій імпульсивної поведінки та моделей поведінки у стресі у досліджуваних, які перебувають на різних кризових етапах онтогенезу.

З рис. 1 видно, що існують достовірні зв'язки між досліджуваними показниками, причому найбільш виражена значущість зв'язків спостерігається для стратегій та моделей поведінки, що характеризуються адаптивністю.

Рис. 1. Зв'язок між показниками стратегій поведінки у конфлікті та моделей поведінки у стресових ситуаціях

Примітка:

————— – пряма кореляція на рівні значущості $p < 0,00001$;
————— – пряма кореляція на рівні значущості $p < 0,001$;

————— – пряма кореляція на рівні значущості $p < 0,0001$;
- - - - - зворотня кореляція на рівні значущості $p < 0,001$.

Встановлено позитивний зв'язок між показниками раціональних та асертивних дій (0,54, $p < 0,00001$), що свідчить про те, що в основі впевненої у собі поведінки лежить раціональність. Існує зв'язок між показниками раціональних дій та пошуком соціальної підтримки (0,18, $p < 0,001$), що також підтверджує зв'язок адаптивних стратегій поведінки особистості у кризі. Раціональні дії як поведінка у конфлікті має негативний зв'язок з імпульсивністю у стресових ситуаціях (-0,17, $p < 0,001$), що також свідчить про ірраціональну природу імпульсивного вирішення стресових ситуацій.

Встановлено позитивний зв'язок між показниками пошуку допомоги як стратегії імунітивної поведінки та пошуком підтримки та соціальним контактом як моделей поведінки у стресі (0,19 та 0,18, $p < 0,001$ відповідно). Зазначені зв'язки свідчать про конструктивну природу виходу з кризи за допомогою звернення індивіда за допомогою. Наполегливість як стратегія поведінки у конфліктних ситуаціях має позитивний зв'язок з асертивними діями (0,24, $p < 0,0001$) та негативний – з імпульсивними діями (-0,15, $p < 0,001$). Отже, раціональність та впевненість у собі взаємообумовлені з наполегливістю та заперечують імпульсивні дії у стресі.

Позитивне мислення як адаптивна стратегія конфліктної поведінки має зв'язок з асертивними діями (0,25, $p < 0,0001$) та пошуком соціальної підтримки (0,17, $p < 0,001$). Оптимізм та переконаність у сприятливе вирішення конфлікту передбачає здатність до впевнених

дій та спроможність звернутись за допомогою. Позитивне мислення також має негативний зв'язок з агресивними діями у стресі (-0,13, $p < 0,001$), що свідчить про деструктивність агресії як стратегії виходу зі стресу. Фаталізм як стратегія поведінки у конфліктних ситуаціях має позитивний зв'язок з імпульсивними діями (0,14, $p < 0,001$), що свідчить про те, що особистість, яка виявляє екстернальність, іноді виучувану безпорадність, схильна у більшій мірі до імпульсивних варіантів виходу зі стресу. Самозвинувачення як стратегія поведінки у конфліктних ситуаціях передбачає високий рівень агресивних дій у боротьбі зі стресом (0,16, $p < 0,001$). Такі дані говорять, про аутоагресію досліджуваних на кризових етапах онтогенезу.

Розглянемо результати порівняння показників самооцінки стратегій імунітивної поведінки у досліджуваних, які переживають підліткову кризу, кризу 30 років та кризу середнього віку (45-50 років). З таблиці 1 видно, що досліджувані, які переживають кризу 30 років, віддають перевагу такій адаптивній стратегії, як раціональні дії, у більшій мірі, ніж інші категорії досліджуваних. Тобто у вирішенні складних життєвих ситуацій, 30-річні досліджувані виявляють більшу раціональність, ніж підлітки, яким властива більша імпульсивність, або 40-50-річні досліджувані, які, як виявилось, вже менш здатні до раціональних вчинків, що може бути пояснене їх більшою ригідністю та меншою гнучкістю у поведінці у стресових ситуаціях.

Таблиця 1. Середні значення показників самооцінки стратегій імунітивної поведінки у конфліктних ситуаціях

Показники	Групи досліджуваних			Н	р
	Підліткова криза	Криза 30 років	Криза 45 років		
Раціональні дії	0,93±0,24	2,56±0,34	1,16±0,83	24,21	<0,0001
Пошук допомоги	2,06±0,76	1,54±0,96	3,06±0,54	32,38	<0,0001
Наполегливість	0,52±0,24	1,07±0,56	0,86±0,38	12,54	0,005
Відсторонення	0,76±0,21	0,96±0,53	1,43±0,47	15,41	0,0007
Фаталізм	2,28±1,01	2,32±1,08	4,21±1,39	10,21	<0,0001
Вираження почуттів	1,68±0,948	0,97±0,21	0,95±0,20	10,21	0,006
Позитивне мислення	0,54±0,11	1,47±0,54	0,56±0,23	48,54	<0,0001
Відволікання	0,49±0,19	1,67±0,62	0,76±0,32	43,52	<0,0001
Заперечення	1,78±0,56	0,58±0,12	0,85±0,15	46,41	<0,0001
Самозвинувачення	1,89±0,53	0,65±0,14	0,73±0,13	45,87	<0,0001
Поетапні дії	0,24±0,08	0,47±0,13	0,26±0,09	21,55	<0,0001
Набуття сили	0,43±0,13	1,54±0,63	0,73±0,34	33,53	<0,0001
Відхід	0,34±0,12	0,37±0,15	0,96±0,39	36,72	<0,0001
Стримання	1,01±0,38	1,27±0,23	2,23±1,03	39,63	<0,0001
Гумор	0,64±0,38	1,42±0,75	0,96±0,49	26,15	<0,0001
Віра	0,21±0,04	0,77±0,11	0,56±0,19	16,34	<0,0001

Встановлено, що досліджувані, які переживають кризу середнього віку, виявляють вищі показники пошуку допомоги як стратегій поведінки у конфліктних ситуаціях. Найдоросліша категорія досліджуваних особистості ризику прагне отримати допомогу від інших, здебільшого значущих, мати підтримку близьких людей, в той час як підлітки та 30-річні досліджувані у стресових ситуаціях прагнуть до більшої автономності. Існують відмінності у вираженості такої стратегії імунітивної поведінки, як наполегливість, яка у більшій мірі властива особам 30-річного віку. Саме в цей час особистість прагне більших кар'єрних результатів, що виявляється у її працьовитості, наполегливості, стійкості у діяльності та взаємодії з іншими. Відстороненість властива 40-50 річним досліджуваним, які прагнучи отри-

мати допомогу від інших, в той же час виявляють певну відстороненість, образливість. Цієї ж категорії досліджуваних притаманний фаталізм як віра у долю, екстернальність у конфліктних та стресових ситуаціях, яка обґрунтовується переконаністю у власній мудрості. Вираження почуттів як стратегія імунітивної поведінки у більшій мірі властива підліткам, які у кризових ситуаціях виявляють більшу емоційність, чутливість до образ, агресивність та тривожність.

Така адаптивна стратегія поведінки у стресових ситуаціях, як позитивне мислення, властива 30-річним досліджуваним. Ціннісно-сміслова криза дорослості, яка припадає на 30-річний вік характеризується використанням більш адаптивних форм поведінки, ніж підліткова або криза середнього віку. 30-річні досліджу-

вані більш оптимістично ставляться до життя та свого майбутнього, ніж підлітки, які не можуть адекватно оцінити масштаб власних проблем, або дорослі досліджувані, які переживають передпенсійну екзистенціальну кризу життя.

Відволікання властиве 30-річним досліджуваним у кризі як засіб відійти від проблем, переключивши увагу на інші сфери життя – так, негаразди у кар'єрі та роботі можуть бути причиною переключення на сімейні справи, а розлучення, сімейні конфлікти можуть спричинити надмірний трудовоголізм, поринення у роботу. Заперечення як стратегія поведінки у конфліктних ситуаціях є типовим для підліткового віку способом виходу з конфлікту. Підлітки прагнуть заперечувати видимі причини конфліктів, уникнути очевидного, покинутись у фантазійний світ, в той час як дорослі категорії досліджуваних у більшій мірі здатні «дивитись правді в очі». Самозвинувачення як паліативний вихід з конфліктної ситуації також у більшій мірі властивий підліткам, які здебільшого характеризуються неадекватною низькою самооцінкою, комплексом неповноцінності, при цьому егоцентричність їх мислення сприяє думкам про те, що вони є причиною власних життєвих труднощів.

Такі адаптивні стратегії поведінки, як поетапні дії та набуття сили властиві досліджуваним у 30-річній кризі життя, що свідчить про їх більший ресурсний потенціал життя та вміння адаптуватись у складних ситуаціях, в той час як підлітки ще не здобули його, а 40-50-річні досліджувані поступово втрачають його. Відхід як стратегія поведінки у конфлікті властивий досліджуваним 40-50-річного віку і характеризує їх схильність відходити від проблем, ізолюватись, поринути у свій

внутрішній світ. Досліджуваним цих категорій також властива стратегія стримання, яка дозволяє їм стримувати емоції, щоб не зруйнувати стосунки з іншими. У меншій мірі ця стратегія властива підліткам, які схильні демонструвати свої емоції, відкрито їх проявляти у вирішенні конфліктів. Гумор як паліативна стратегія вирішення конфліктів властива 30-річним досліджуваним, які застосовують почуття гумору як захисний механізм та альтернативну раціональним стратегіям ведення переговорів у конфліктах. Віра також у більшій мірі властива 30-річним досліджуваним, у цей час особистість звертається до Бога у вирішенні життєвих проблем, саме тому криза 30-річного віку та ті ціннісно-сміслові трансформації, які припадають на цей вік, називаються «вік Христа».

Таким чином 30-річним досліджуваним у більшій мірі властиві конструктивні (як адаптивні, так і паліативні) стратегії поведінки у конфліктних ситуаціях, в той час як підлітки схильні до стратегій, які передбачають більше емоційне реагування та відхід від реальності, а дорослі у кризі середнього віку характеризуються екстерналізованістю стратегій конфліктної поведінки. Відмінностей у рівні розвитку таких стратегій, як розрядка, самозімня та порівняння встановлено не було, слід зазначити, що всі категорії досліджуваних в значній мірі характеризуються цими стратегіями поведінки у вирішенні конфліктів, в той час як для всіх досліджуваних характерними є низькі показники заспокоєння та обережності як стратегій поведінки у конфлікті.

Розглянемо результати порівняння показників моделей поведінки у стресових ситуаціях, подані у табл. 2.

Таблиця 2. Середні значення показників моделей поведінки у стресових ситуаціях

	Групи досліджуваних			Н	р
	Підліткова криза	Криза 30 років	Криза 45 років		
Асертивні дії	16,34±3,52	19,25±3,21	25,31±4,56	32,11	<0,0001
Соціальний контакт	21,52±3,31	28,32±3,26	23,15±3,23	59,17	<0,0001
Пошук соціальної підтримки	20,24±3,26	19,56±3,71	26,52±4,08	33,58	<0,0001
Імпульсивні дії	21,55±3,41	17,22±3,34	14,52±3,57	23,13	<0,0001
Маніпулятивні дії	17,55±3,53	19,14±4,23	25,78±2,21	62,14	<0,0001
Асоціальні дії	15,24±2,26	10,11±3,31	14,23±3,11	32,14	<0,0001
Агресивні дії	25,15±4,26	20,55±3,26	13,28±3,26	80,11	<0,0001

Асертивні дії як стратегія опанування стресом у більшій мірі властива досліджуваним 40-50-річного віку, які є більш впевненими у собі та власних діях. Причому отримані показники свідчать про позитивну вікову динаміку асертивності у поведінці. Підлітки, відповідно, характеризуються найнижчим рівнем асертивності як стратегії опанування стресом, є більш вразливими, не володіють прийомами та засобами переконливої впевненої у собі поведінки. Прагнення до соціальних контактів у вирішенні конфлікту властиве особам, які досягли 30-річного віку, саме в цей час особистість виявляє найвищу соціальну спрямованість у власній життєдіяльності і соціальні контакти є ресурсом для вирішення життєвих проблем. Пошук соціальної підтримки як модель виходу зі стресу притаманна досліджуваним 40-50-річній категорії досліджуваних. Отже, криза середнього віку, яка припадає на цей віковий період, характеризується прагненням отримати підтри-

мку від оточення при переживанні стресу. Вікова динаміка показників імпульсивних дій є негативною: для підлітків імпульсивність характеризується найвищими показниками і далі зменшується від етапу до етапу кризи. Така саме динаміка характеризує показники агресивних дій. Маніпулятивні дії характеризуються позитивною віковою динамікою: з віком особистість частіше звертається до маніпуляцій у вирішенні стресових ситуацій. Асоціальні дії властиві як підліткам, так і особам, які переживають кризу середнього віку, в той час як 30-річні досліджувані обирають більш сприятливі у соціальному плані моделі поведінки. За результатами дослідження також встановлена негативна вікова динаміка показників агресивних дій: у підлітків ця модель є вираженою, потім агресивність спадає. Відмінностей у рівні розвитку показників обережних дій та запобігання як моделей поведінки у стресових ситуаціях встановлено не було.

Висновки. Кризові етапи онтогенезу передбачають вікові особливості функціонування поведінки особистості ризику, зокрема стратегій оволодіння стресом та вирішення конфліктних ситуацій. Узагальнюючи результати дослідження слід відмітити, що криза 30-річчя характеризується конструктивними (як адаптивними, так і паліативними) стратегіями поведінки у конфліктних ситуаціях, в той час як підліткова криза тяжіє до

використання стратегій, які передбачають більше емоційне реагування та відхід від реальності, а дорослі у кризі середнього віку характеризуються екстерналізованою стратегією конфліктної поведінки. Вікова динаміка показників імпульсивних та агресивних дій у подоланні стресу є негативною, а для маніпулятивних дій – позитивною.

ЛІТЕРАТУРА

1. Водопьянова Н.Е. Психодиагностика стресса / Н.Е. Водопьянова. – СПб.: Питер, 2009. – 336 с.
2. Диагностика стратегий импунитивного поведения в конфликтных ситуациях / Фетискин Н.П., Козлов В.В., Мануй-

лов Г.М. Социально-психологическая диагностика развития личности и малых групп. – М., Изд-во Института Психотерапии, 2002. – С. 438-442.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. Vodopyanova N.E. Psychodiagnostics of stress / N.E. Vodopyanova. – SPb.: Peter, 2009. – 336 p.
2. Diagnosis strategies of impunitive behavior in situations of conflict / N.P. Fetyskyn, V.V. Kozlov, G.M. Manuilov Socio-

psychological diagnosis of personality development and small groups. – M., Publishing House of the Institute of psychotherapy, 2002. – P. 438-442.

Вдовиченко О.В. Поведенческие проявления личности риска в кризисе на разных этапах онтогенеза

Аннотация. В исследовании раскрыто понятие личности риска, которая характеризуется через интегрированную способность к деятельности в ситуациях неопределенности и опасности, которая функционирует в континууме «готовность к риску - склонность к риску», «импульсивность - рациональность», «стремление к риску - риск как копинг и защита». В статье представлены различия в самооценке стратегий импунитивного поведения в конфликтных ситуациях, а также моделей поведения в стрессовых ситуациях личности на кризисных этапах онтогенеза - во время подросткового кризиса, кризиса 30 лет и кризиса среднего возраста.

Ключевые слова: личность риска, риск, самооценка стратегий импунитивного поведения в конфликтных ситуациях, модели поведения в стрессовых ситуациях, кризис

Vdovichenko O.V. Behavioral manifestation of the risk personality in crisis at different stages of ontogenesis

Abstract. The study revealed the concept of personality of the risk, which is characterized by an integrated capacity for action in situations of uncertainty and danger, which operates in a continuum of "willingness to take risks – risk appetite," "impulsivity – rationality", "desire for risk - risk of both coping and protection". The article presents the differences in self-assessment strategies of impunitive behaviour in conflict situations, and behaviours in stressful situations identity crisis ontogenesis stages - during the adolescent crisis, the crisis of 30 years and midlife crisis.

Keywords: personality of the risk, risk, self-assessment strategies of impunitive behaviour in conflict situations, behaviours in stressful situations, crisis